

ĮVYKIS KAIP TEKSTO KATEGORIJA IR BŪDINGIAUSIOS JO KALBINĖS RAIŠKOS YPATYBĖS

Rozita ZNAMENSKAITĖ

Lingvistiškai įvykis paprastai nagrinėjamas kaip teksto kategorija. Jo semantiką ir kalbinę raišką jau yra tyrę nemažai užsienio mokslininkų, tačiau lietuvių kalbotyroje nuodugnių šios srities tyrimų, regis, dar neturime. Šio straipsnio tikslas – pristatyti įvykį kaip savitą ir analizuotiną kalbinės raiškos vienetą ir naujai įvertinti kai kuriuos jo teorijos ir raiškos dalykus. Aptariami įvykiai dažniausiai imami iš šnekamosios kalbos ir publicistikos. Įvykis kaip teksto kategorija yra giminingas kitoms teksto kategorijoms: atsitikimui, situacijai, procesui, padėčiai, aplinkybei. Jo tyrėjai teigia, kad visos šios kategorijos kartu sudaro įvykio reikšmės teksto kategorijų tipą (plg. Arutjunova, 1988, 103) ir yra priešingos fakto kuriamojo tipo kategorijoms: faktui, sprendimui, nutarimui, susijusioms su žmogaus protine veikla.

Išskirti įvykį ir apibūdinti jį kaip savarankišką teksto kategoriją nėra lengva: dažnai kelioms kategorijoms esti būdingi panašūs požymiai. Bene plačiausia prasme įvykį galima apibrėžti kaip išsamų tam tikro reiškinio aprašymą su daugybe jį aktualizuojančių laiko ir erdvės nuorodų (lokalizatorių). Reikia paminėti ir įvykio svarbą žmogaus ar visuomenės gyvenimui, tam tikrai jo sričiai. Kaip tik pagal šiuos požymius lengviausia apibūdinti įvykį kaip kategoriją.

Įvykio santykiai su kitomis teksto kategorijomis. Bene artimiausia įvykiui kategorija yra atsitikimas. Tiek įvykiui, tiek atsitikimui būdingas rezultatyvumas, priežasties – padarinio seka. Tačiau atsitikimas yra ne toks reikšmingas kaip įvykis, jo padariniai ilgainiui pamirštami. O įvykis dažnai užima ypatingą vietą žmogaus gyvenime, be abejo, tai atspindi ir jo raiška, pvz.: *Naujos knygos pasirodymas pradžiugino visus skaitytojus* (iš spaudos). *Po motinos mirties Julius visiškai pasikeitė, tarsi nebe tas žmogus pasidarė* (iš pokalbio). Šiuose pasakymuose norint pabrėžti įvykio svarbą vartojami emociniai veiksmažodžiai („pradžiugino“), kitimo veiksmažodžiai ar jų junginiai („visiškai pasikeitė“). Tuo pačiu tikslu gali būti vartojamos pabrėžiamosios konstrukcijos („be galo nuliūsti“, „itin susidomėti“, „visiškai nusivilti“ ir kiti panašūs junginiai).

Taip pat pasakytina, kad įvykis paprastai nepriklauso nuo žmogaus valios ar veiksmų, o atsitikimus galima numatyti, kontroliuoti ir jų išvengti. Žinoma, kai kuriais atvejais ir atsitikimas nepriklauso nuo jį patyrusio žmogaus veiksmų, tačiau jo antecedentas turi būti kito žmogaus veikla; tai sakinyje nebūtinai pasakoma tiesiogiai, gali būti numanoma, pvz.: *Staiga šaligatvio kraštuėjusi moteris buvo partrenkta pro šalį dideliu greičiu lėkusių automobilio* (TV3 Žinios); *Vaikai besistumdydami netyčia užkliudę senutę ir ji pargriuvusi susilaužė ranką* (TV3 Žinios). Matyti, kad pirmajame pavyzdyje aktyvus veikėjas (avarijos kaltininkas) nėra paminėtas; vietoj jo minimas avarijos instrumentas (automobilis); tačiau kai nėra veikėjo, instrumentas negali veikti pats, todėl kas buvo aktyvus veikėjas, reikia nuspėti. Tolesniame pasakyme atsitikimo kaltininkai aiškūs – vaikai, pastūmę senutę.

Antra vertus, įvykius kartais taip pat galima planuoti, numatyti, tačiau neįmanoma kaip reikiant jų kontroliuoti ar būti įsitikinusiems jų palankia baigtimi. Įvykiai dažniausiai pasižymi savita raidos logika (plg. Arutjunova, 1988, 173), nors jų priežastis gali būti tam tikro žmogaus veiksmas; įvykis gali kilti iš proceso, situacijos, palankių aplinkybių ar padėties. Atsitikimas taip pat dažnai priklauso nuo aplinkybių. Tačiau esminis skirtumas tarp įvykio ir atsitikimo yra tas, kad įvykiui aplinkybės yra mažiau reikšmingos, o atsitikimas nuo aplinkybių griežtai priklauso. Be to, įvykiui būdingi atskiri tarpiniai: užuomazga, eiga (arba vyksmas) ir baigtis (arba atomazga) (plg. Šabes, 1989, 15). Atsitikimas paprastai vyksta vienu kuriuo momentu, neturi ryškių pradžios ir pabaigos momentų (taškų), po jo tuojau pajuntami padariniai; tam tikros aplinkybės dažniausia lemia vieną atsitikimą. Taigi matyti, kad įvykio ir atsitikimo kategorijos yra skirtingos.

Įvykio ir situacijos santykį galima aiškinti nevienodai, jis priklauso nuo to, kaip traktuojama situacijos sąvoka. Kai kurie mokslininkai tvirtina, kad įvykis yra situacijos tipas (Padučeva, 1986, 25), artimas kitiems situacijos tipams (procesui, padėčiai, aplinkybei). Tačiau situaciją galima aiškinti ir kaip tam tikrą padėtį, iš kurios veikėjas (agentas) ieško išeities, o įvykio patyrėjas, arba pacientas (dėl termino žr. Valeckienė, 1998, 35) išeities neieško, kadangi įvykis nuo jo tiesiogiai nepriklauso ir negali būti kontroliuojamas. Taigi šiuo atveju įvykio ir situacijos kategorijos skiriasi iš esmės. Taip pat pabrėžtina, kad situacijai būdingas beveik neribotas tęstinumas, o įvykis paprastai vyksta tam tikru laiko tarpsniu, dažniausia – praeityje (jeigu atskaitos tašku laikysime kalbamąjį momentą). Be to, gali skirtis ir šių dviejų kategorijų raiška. Reikia pasakyti, kad situacijai apibūdinti dažniausiai vartojami nemalonius jausmus žymintys žodžiai, kaip antai: *nemalonumai, sukrėtimas, netikėtumas*; įvykis gali būti aptariamas tiek malonius, tiek nemalonius jausmus rodančiais žodžiais, pvz.: *Man patiko ši paroda: tokių gerų paveikslų seniai nebuvo mačiusi* (įvykis); *Tądien jam buvo itin sunku*

nusiraminti, nes paaiškėjo, kad laukia dideli nemalonumai (situacija); *Pernai pagaliau apsilankėme pas akiškoje vietoje, kur jau seniai svajojome nuvykti* (įvykis); *Užtikusi vaiką rūkant, ji buvo labai sukrėsta* (situacija).

Įvykis ir procesas kartais aptariami kaip du situacijos tipai, tačiau tarp jų yra nemaža skirtumų, leidžiančių laikyti šias kategorijas atskiriomis. Visų pirmą nesutampa jų lokalizacija: procesas vyksta tam tikrą laiko atkarpą, jam nėra svarbūs pradžios ir pabaigos momentai; įvykis vyksta kuriuo nors laiku, todėl turi būti datuojamas, pvz.: *Jau dvejus metus vykstančios derybos neatsėdėjo jokios naudos nei vienai pusei* (procesas); *Kovo mėnesį priimta įstatymo pataisa iš esmės pagerino kai kurių darbuotojų padėtį* (įvykis); *Vyriausybės vykdoma užsienio politika nepakeičia Lietuvos padėties pasaulyje* (procesas); *Kovo 8-osios proga Laisvės alėjoje buvo surengtas moterų paradas. Prekiautojai gėlėmis džiūgavo, kad į namus ir gatves vėl sugrįžta primiršta šventė* (įvykis). Paminėtais atvejais įvykį ar procesą žymi dalyvinės konstrukcijos arba analitinių veiksmazodžių formų junginiai su abstrakčios reikšmės daiktavardžiais. Ir į konstrukcijas, ir į junginius gali įeiti veikiamieji (*vykstančios derybos*) ir neveikiamieji (*surengtas paradas, vykdoma užsienio politika, priimtas nutarimas*) visų laikų dalyviai. Todėl tik pagal raišką atriboti įvykį nuo proceso gana sudėtinga.

Žinoma, įvykio laikas gali būti ne toks konkretus, o procese gali būti nurodyta ta atkarpa laiko, kurio metu jis vyksta. Vienas svarbiausių šių teksto kategorijų skirtumų yra tai, kad įvykiui būdingas rezultatyvumas, t. y. jau pati įvykio sąvoka implikuoja jo rezultatą; o procesas rezultato neimplikuoja (plg. Mourelatos, 1978, 415). Kitaip sakant, kalbamuoju momentu įvykis turi būti jau pasibaigęs ir turi būti matomas jo rezultatas; procesas gali vykti toliau, pasakotojui nebūtina žinoti rezultato. Taip pat svarbu, kad procesas paprastai yra kontroliuojamas, priklauso nuo žmonių veiksmų ar sprendimų, jam būdingas vienas arba daugiau aktyvių veikėjų (agentų). Įvykio negalima nei galutinai suplanuoti, nei reguliuoti, nors neretai jis siejasi su žmonių veiksmis ar spėjimais; todėl įvykis tam tikra prasme yra deagentiškas: su juo susiję asmenys yra daugiau jo patyrėjai (patientai), tačiau veiksmas, iš kurio kyla įvykis, turi savo agentą. Taigi galima sakyti, kad procesui būdingas stiprus struktūriškumas, o įvykiui – silpnas. Įvykiui, kitaip nei procesui, būdinga savita raidos logika; be to, konkretus įvykis turi savo kulminacinį tašką, iki jo ir po jo įvykio eiga rutuliojasi dinamiškai. Procesui kulminatyvumas ne itin būdingas, jo eiga gali būti tolydi, be didesnių svyravimų, taigi jis paprastai reiškiamas vienodą veiksmo intensyvumą žyminčiais žodžiais (veiksmazodžiais ar prieveiksmiais), o įvykio raiškai būdingesni netikėtumą ar staigumą žymintys veiksmazodžiai ar prieveiksmiai, pvz.: *Visą tą laiką derybos vyko labai pamažu: kaip prasidėjo, taip nepastebimai ir baigėsi be*

jokių ryškesnių permainų (procesas); Nesutarimai tarp jų prasidėjo jau seniai, tačiau tik užvakar įsiliepsnojo tikras karas (įvykis).

Įvykis dažnai priklauso nuo tam tikrų aplinkybių. Galima sakyti, kad su aplinkybėmis jis susijęs priežasties – padarinio santykiu: tam tikros aplinkybės gali būti dažno įvykio priežastis. Taip pat konkretaus įvykio priežastis gali būti tam tikru momentu tam tikroje vietoje susidariusi padėtis. Tačiau nei padėtis, nei aplinkybė dažniausia nėra tokios svarbios kaip pats įvykis. Žinoma, nuo aplinkybių gali priklausyti konkretaus įvykio baigtis, jo rezultatas. Įvykio ir aplinkybių santykiai geriausiai atsispindi sudėtiniuose prijungiamuosiuose priežasties sakiniuose arba tokiuose sakiniuose, kurie eina vienas po kito kaip priežastis ir padarinys, pvz.: *Šviesiuoju paros metu, apie 16 valandą, prie savo namų Šilainiuose esančioje Naujakurių gatvėje vakar žiauriai sumuštas darbininkų teisių gynimo aktyvistas A. D. Nukentėjusysis neabejoja, kad šis incidentas susijęs su jo pastangomis organizuoti „Šilko“ gamykloje atlyginimų negaunančių darbininkų streiką* (Kauno diena, 2001 03 14)

Atriboti įvykį nuo fakto taip pat nėra sudėtinga. Visų pirma, įvykis ir faktas priklauso visiškai skirtingiems semantiniams tipams: įvykio reikšmės ir fakto kuriamajam (plg. Arutjunova, 1988, 103). Kai kuriais požymiais šios dvi kategorijos panašios: jos abi yra netęstinės, tam tikra prasme deagentiškos, abi daro įtaką žmogui: Tačiau faktai dažnai suvokiami automatiškai, labiau veikia žmogaus mąstymą, gali nulemti priimamą sprendimą. Įvykiai dažnokai pakreipia žmogaus gyvenimą; norint juos suvokti, pirmiausia reikia juos aprašyti ar apibūdinti. Kitaip sakant, remiantis faktais mąstoma apie įvykius. Pažymėtina, kad skiriasi ir žodinė fakto bei įvykio raiška: faktas pateikiamas neutraliais, dažniausia vienareikšmiais žodžiais, o apibūdinant įvykį nevengiama ir ekspresyvesnių pasakymų (ypač jei jis vertinamas), pvz.: *Meilės dienos išvakarėse sugautas iš Raseinių policijos areštines su laiškeliiais išskridęs uniformotas „balandis“* (Kauno diena, 2001 02 13). Be to, faktas pateikiamas labai glaustai, nedetalizuotai, o įvykį stengiamasi kuo detaliau apibūdinti. Įvykiai vyksta tam tikromis aplinkybėmis, o faktams jokios aplinkybės nėra būdingos (plg. Arutjunova, 1988, 179).

Tyrėjai skiria nemažai požymių, rodančių įvykio kaip teksto kategorijos savitumą ir padedančių identifikuoti įvykį tekste. Autorės nuomone, svarbiausi semantiniai įvykio požymiai yra: 1) rezultatyvumas; 2) laiko ir erdvės konkretumas; 3) deagentiškumas; 4) silpnas struktūriškumas; 5) interpretavimo galimybė; 6) vienetiškumas (kiekvienas įvykis yra unikalus); 7) savita raidos logika; 8) dinamiškumas ir kulminatyvumas. Pirmieji trys požymiai (rezultatyvumas, laiko ir erdvės konkretumas bei deagentiškumas) tekste paprastai žymimi gramatinėmis priemonėmis: tam tikromis veiksmažodžių formomis, laiką bei vietą rodančiais žodžiais. Kiti požymiai dažniausia paaiškėja iš konteksto. Kiek mažiau svarbūs, tačiau taip pat padedantys identifikuoti įvykį yra šie požymiai: 1) scenariškumas (įvykis neretai vyksta tarsi

pagal scenarijų); 2) galimybė kilti iš situacijos, proceso, aplinkybės, padėties, fakto ar kitų ekstralingvistinių objektų; 3) priklausymas kuriai nors gyvenimo sferai; 4) loginės egzistavimo būtinybės nebuvimas; 5) priklausymas pagrindinei gyvenimo tēkmei¹. Šie požymiai paaiškėja tik iš konteksto. Taip pat, kaip minėta, įvykiu būdingi trys pagrindiniai tarpiniai: užuomazga, eiga (vyksmas) ir atomazga. Dėl to kartais nėra lengva atriboti įvykį nuo proceso; tačiau, kitaip nei procesui, įvykiui svarbūs konkretūs pradžios ir pabaigos momentai.

Taigi galima pasakyti, kad įvykis yra savita teksto kategorija. Jo raiška tekste priklauso nuo to, kiek detalai norima jį aptarti. Labai svarbiems įvykiams dažnai skiriamas didesnis apimties tekstas, kadangi svarbu išvardyti ir jų dalyvius, ir detales, ir priežastis ar padarinius, mažiau svarbiems – vienas ar keli sakiniai. Pažymėtina, kad tekstas gali būti laikomas ir mažesnis kalbos vienetas, jeigu juo pasakomas įvykis.

Gramatinė įvykio raiška taip pat yra savita. Bene dažniausia įvykis pasakomas veiksmažodžio abstraktu, kuris įvykio tyrėjų dar vadinamas visiškąja nominalizacija². Nominalizacija lingvistinėje literatūroje vadinamas toks daiktavardiškas nusakymo būdas, kurį beveik visada galima pakeisti šalutinių sakinio dėmeniu ar kita veiksmažodine grupe (plg. Padučeva, 1986, 24). Žinoma, kai kuriais atvejais tai nėra lengva, pvz.: *Per 6 balų pagal Richterio skalę žemės drebėjimą buvo sužeista apie 20 žmonių ir padaryta nemažai materialinės žalos – Tbiliso senamiestyje apgriuvo namai ir laikinai dingo telefono ryšys* (Kauno diena, 2002 04 27). *Didžiausios Baltijos šalyse naujienu agentūros BNS darbuotojai šį savaitgalį dalyvavo „BNS vasaros dienos 2002“*. *R e n g i n y s, į kurį susirinko Vilniaus, Rygos ir Talino skyrių žmonės, vyko Rostos atostogų stovykloje šiaurės vakarų Estijoje* (Kauno diena, 2002 09 07); *Vakar Johannesburge prasidėjo antrasis pasaulinis Žemės apsaugos viršūnių susitikimas, kurio metu įvairiausių valstybių politikai dešimt dienų tarsis, kaip sumažinti skurdą nedarant žalos aplinkai* (Kauno diena, 2002 08 27).

Įvykiui nusakyti vartojama visiškoji nominalizacija yra vienas pagrindinių požymių, atribojančių jį nuo fakto. Faktas dažniausiai pasakomas nevisiškąja nominalizacija, kurios pagrindas yra *tai, kad...*, *tas, kad...* modelio sudėtiniai sakiniai (plg. Arutjunova, 1988, 104; Krejdlin, 1973, 14); beje, tai – dažniausiai pasitaikanti fakto išraiška, jos beveik niekada negalima pakeisti kita konstrukcija, pvz.: *Mane pritrėkė tai, kad ji šitaip pasielgė* (iš pokalbio); *Visiems sukėlė įtarimą tai, kad jis liko toks ramus* (iš pokalbio); *Apgailėstauju dėl to, kad jus įžeidžiau* (iš pokalbio).

¹ Autorė modifikuoja N. Arutiunovos pateiktą semantinių įvykio požymių klasifikaciją (žr. Arutjunova, 1988, 181).

² Kai kurie tyrėjai šiam dalykui pavadinti vartoja terminą „visiškoji nominacija“, tačiau reikia pabrėžti, kad rusų kalbininkai skiria nominaciją kaip įvardijimo procesą nuo nominalizacijos kaip to proceso rezultato.

Visiškoji nominalizacija padeda nusakyti įvykį daug trumpiau negu nevisiškoji – faktą. Taigi ji yra vertingesnė kalbos ekonomijos požiūriu. Be to, ją dažnai galima pakeisti dalyvinėmis, pusedalyvinėmis, padalyvinėmis ar bendraties konstrukcijomis, laiko ar priežasties šalutiniais dėmenimis, plg.: *Pasiūlymas dirbti Joną labai pradžiuo : Kai jam pasiūlė dirbti, Jonas labai apsidžiaugė* (iš pokalbio); *Tas susitikimas abiem buvo visai netikėtas : Susitikti abu visai nesitikėjo : Kad susitikus, abu visai nesitikėjo* (iš pokalbio). Iš pavyzdžių matyti, kad lyginami pasakymai skiriasi ir savo forma, ir semantiškai: pakeitus nominalizaciją (veiksmažodžio abstraktą) tam tikra konstrukcija, šiek tiek keičiasi ir pasakymo prasmė, labiau akcentuojamas vienas ar kitas jos atspalvis. Reikia pasakyti, kad visiškoji nominalizacija yra ne tik taupiausias, bet ir universaliausias įvykio nusakymo būdas, kadangi apima daugybę skirtingų prasmų, kurias sakiniui (tikriau pasakymui) suteikia vienokia ar kitokia konstrukcija. Kita vertus, visiškoji nominalizacija kartais turi gana knygišką atspalvį, taigi ne visada priimtina kalbos gyvumo požiūriu. Norint apsaugoti įvykį kuo gyviau, vietoj jos vartojamos kitos raiškos priemonės, dažniausia – veiksmažodžių junginiai su bendratimi, plg.: *Jie ėmė nesutarti jau seniai, tačiau tik prieš kelias dienas galutinai susipyko : Nesutariai tarp jų prasidėjo jau seniai, tačiau tik prieš kelias dienas jie galutinai susipyko* (iš pokalbio); *Taip susidurti su buvusia viršininke ji visai nesitikėjo : Toks susidūrimas su buvusia viršininke jai buvo visai netikėtas* (iš pokalbio).

Matyti, kad kartais vietoje visiškios nominalizacijos galima vartoti įvairias konstrukcijas nekeičiant pasakymo prasmės. Šiais atvejais nominalizacija tikrai nėra pats geriausias įvykio nusakymo būdas, pasakymai su paprastais veiksmažodžiais ar jų junginiais skamba daug paprasčiau ir gyviau. Visiškios nominalizacijos įvykiui nusakyti šnekamojoje kalboje vartojamos palyginti retai, nebent tada, kai lemia pasakymo prasmę. Kur kas dažniau jos vartojamos oficialiojoje kalboje, ypač moksliniame, administraciniame jos stiliuose, neretai pasitaiko ir publicistikoje, kai norima pabrėžti įvykio svarbą ar kuo tiksliau jį apibūdinti, pvz.: *Abiejų partijų remiama JAV tyrimo grupė pasiūlė esminius pakeitimus šalies vyriausybėje, kad būtų išvengta „katastrofiškos atakos“ Jungtinėse Valstijose grėsmės dėl neįprastinės ginkluotės plitimo, tarptautinio terorizmo bei kibernetinės karybos* (Kauno diena, 2001 m. kovas); *Vakar Ramalose susirinko retai tokius susitikimus rengiantis palestiniečių parlamentas, kuris turi išklausti prezidento Jasiro Arafato kalbą dėl politikos* (Kauno diena, 2002 09 10). Pavyzdžiuose nurodyti įvykiai reiškiami visiškosiomis nominalizacijomis dar ir todėl, kad jiems dažnai suteikiama beveik konkreti reikšmė (tarkime, *pakeitimus*), taip pat todėl, kad kitaip tame sakinyje įvykio nusakyti negalima. Taigi tenka daryti išvadą, kad visiškoji nominalizacija (t. y. veiksmažodžio abstraktas ar kitas abstrakčios reikšmės daiktavardis) padeda išvengti kone visų įvykio nusakymo sunkumų.

Ir oficialiojoje, ir butinėje šnekamojoje kalboje įvykis gali būti pasakomas įvykio veiksmo veiksmožodžiu ar jo junginiu. Šis veiksmožodis rodo, kad įvykis vyko vieną kartą (dažniausia praeityje) ir nežada kartotis. Žinoma, tai nereiškia, kad jis *visiškai negali* pasikartoti, tačiau kartojasi ne itin dažnai; tai matyti ir iš tokių pasakymų: *Šią vasarą ji išvažiavo dirbti į užsienį: jau seniai apie tai svajojo* (iš pokalbio); *Po tėvų mirties Jonas labai pasikeitė – matyt, skaudžiai išgyvena* (iš pokalbio); *Naujo spektaklio žiūrėti susirinko daugybė žiurovų. Tai buvo neįtikėtina* (iš pokalbio). Iš pavyzdžių matyti, kad įvykiai gana dažnai įvardijami priešdėliniais būtojo kartinio laiko įvykio veiksmo veiksmožodžiais. Pasakymuose vartojamų veiksmožodžių laiką lemia tai, kad pati įvykio sąvoka yra susijusi su praeitimi (tai, kas jau įvyko); beje, šie veiksmožodžiai rodo ir vyksmo rezultatą, taigi yra rezultatiniai (plg. LKG 2 22), o lingvistinėje literatūroje dažnai pabrėžiama, kad įvykiui būdingas rezultatyvumas. Taigi rezultatiniai veiksmožodžiai kuo puikiau tinka nusakyti įvykį.

Kartais įvykis gali būti įvardijamas ir nepriešdėliniais momentiniais veiksmožodžiais, jeigu jis susijęs su žmogaus gyvenimo pradžia (gimimas) ir pabaiga (mirtis). Tačiau tuo atveju įvykis veikia tik to žmogaus artimuosius, bet jokia būdu ne jį patį (plg. Arutjunova, 1988, 172). Be to, šis įvykis gali būti reikšmingas ir visuomenei, tai sakinyje nurodoma tiesiogiai arba numanoma iš konteksto, pvz.: *1814 metų lapkričio 6 dieną gimė saksofono išradėjas Adolfas Saksas* (Kauno diena, 2000 11 06); *1860 metų gruodžio 30 dieną Kubilėliuose, Šakių rajone, gimė Jonas Jablonskis, lietuvių kalbininkas, pedagogas, pirmasis bendrinės lietuvių kalbos nagrinėtojas* (Kauno diena, 2000 12 30); *1893 metų lapkričio 6 dieną Sankt Peterburge mirė rusų kompozitorius Piotras Iljičius Čaikovskis, sukūręs daug baletų, operų, simfonijų, koncertų, romansų, pjesių, neprarandančių populiarumo visame pasaulyje ir šiais laikais* (Kauno diena, 2000 11 06). Vis dėlto gyvenimo pradžios ir pabaigos momentus galima laikyti įvykiais tik sąlygiškai, nes jie beveik visiškai nepriklauso nuo paties žmogaus, taigi jis pats šių momentų negali suvokti ir vertinti kaip įvykių. Kitaip sakant, gimimo ir mirties momentai yra įvykiai be tiesioginio veikėjo, t. y. visiškai deagentiški, nes tariamasis jų veikėjas (tikriau patyrėjas) sąmoningai juose nedalyvauja ir negali jų paludyti. Vis dėlto žmogus, apie kurio gimimą ar mirtį kalbama, sakinyje beveik visada pasakomas veiksmo; šiuo atveju veiksmas nereiškia aktyvaus veikėjo (agento) – bent tiesiogine prasme, pvz.: *1891 metų kovo 28 dieną Jėrubaičiuose, Plungės rajone, gimė kompozitorius, muzikologas Juozas Žilevičius* (Kauno diena, 2001 03 28); *1923 metų kovo 27 dieną mirė škotų chemikas ir fizikas seras Džeimsas Devaras* (Kauno diena, 2001 03 27). Reikia pažymėti, kad gimimas ir mirtis – vieninteliai įvykiai, neturintys reguliarumo ar pasikartojimo galimybės, kadangi jie žmogaus gyvenime tevyksta vieną kartą. Kiti įvykiai, nors ir įvardijami įvykio veiksmo veiksmožodžiu, šią galimybę turi; vis dėlto jie nedaro reguliarumo ar

kartojimosi įspūdžio. Lingvistinėje literatūroje kartais tvirtinama, kad įvykis gali būti pasakomas ir eigos veiksmo veiksmožodžiu (Nikolaeva, 1980, 199). Tačiau taip įvardijamas įvykis, nuolat kartodamasis, praranda savo išskirtinumą, tampa nepastebimas, todėl tikraisiais įvykiais reikėtų laikyti tik tuos, kurie nusakomi įvykio veiksmo veiksmožodžiu.

Kadangi įvykis vyksta praėityje (turint galvoje kalbamąjį momentą), jam beveik nebūdinga raiška esamojo laiko įvykio veiksmo veiksmožodžiais. Tokie veiksmožodžiai daugiau žymi procesą ar situaciją, esančią ir kalbėjimo metu. Kiek kitaip yra su būsimąjo laiko veiksmožodžiais ar jų konstrukcijomis, tačiau jie terodo planuojamą įvykį, kuris gali ir neįvykti, jeigu nesusidarys jam palanki situacija. Tokio įvykio galima laukti, tačiau negalima būti dėl jo tikram. Tai dažniausia atspindi ir pasakyme: čia vartojamas netikrumą žymintis veiksmožodis (kartais – tariamosios nuosakos forma), pvz.: *Gegužės 2 – 5 dienomis į Kauną suvažiuos per tūkstantį Lietuvos berniukų chorų dalyvių – mieste vyks tęstinė šių chorų akcija „Lietuvos berniukai – prieš smurtą ir narkotikus“* (iš spaudos); *Į mūsų planetą 2880 metais gali įsirežti 0,8 kilometrų skersmens asteroidas. Susidūrimas turėtų katastrofiškų padarinių viskam, kas gyva. Tai pranešė grupė Amerikos mokslininkų* (iš spaudos). Iš pavyzdžių matyti, kad būsimi įvykiai mažai tikėtini arba jiems leidžiama plėtotis savaime. Taigi paprasčiausia kalbėti apie praėities įvykius, kurie jau seniai pasibaigė ir kuriuos galima vertinti, o juos lengviausia įvardyti būtojo laiko įvykio veiksmo veiksmožodžiais.

Kartais įvykis gali būti pasakomas įvairiomis dalyvinėmis, pusdalyvinėmis bei padalyvinėmis konstrukcijomis, tačiau jos daugiau akcentuoja vieną kurį įvykio reikšmės atspalvį (laiko arba priežasties), pvz.: *Įgyvendindama Europos Sąjungai duotus įsipareigojimus, Lietuvos Vyriausybė vakar paskelbė negaliojančiomis praėjusio dešimtmečio viduryje su Rusija ir Baltarusija pasirašytas sutartis* (Kauno diena, 2002 09 26); *Naktį į šeštadienį Šiaurės Osetijoje, turistinėje kalnų zonoje, esančioje netoli sienos su Gruzija, praslinkus purvo nuošliaužoms, maždaug šimtas žmonių dingo be žinios* (Kauno diena, 2002 09 23). Be to, reikia pasakyti, kad įvykio nusakymas padalyviu ar jo konstrukcija nėra labai gyvas, dažnai turi knygiškumo atspalvį, todėl buitinėje šnekamojoje kalboje bemaž nepasitaiko; kur kas dažnesnis jis yra oficialiojoje kalboje, publicistikoje. Padalyvio ir pusdalyvio konstrukcijos dažnai leidžia pamatyti įvykio priežastį; jų paprastai negalima keisti kitomis konstrukcijomis, kad nepakistų pasakymo prasmė. Žinoma, kai kurias pusdalyvio ir padalyvio konstrukcijas galima pakeisti priežasties šalutiniais dėmenimis, tačiau dažnai tai kenkia kalbos ekonomiškumui.

Pusdalyvis ir padalyvis beveik visada rodo aktyvų kokio nors veikėjo veiksmą, iš kurio kyla vėlesnis įvykis. Todėl šį veiksmą laikyti įvykiu galima tik sąlygiškai. Vis dėlto jau buvo minėta, kad įvykiui būdingas tiek aktyvus veikėjas (agentas), tiek

patyrėjas, arba pasyvus veikėjas (patientas), vadinasi, nesvarbu, kuris iš jų pasakyme bus aiškiau matomas. Tai leidžia laikyti pusdalyvio ir padalyvio žymimus veiksmus įvykiais, tačiau tenka daryti išvadą, kad tokia raiška įvykiui nėra itin būdinga.

Nesunku pastebėti, kad įvykis kaip teksto kategorija yra gana sudėtingas reiškinys. Patyrinėjus jo semantiką ir kalbinę raišką matyti, kad: 1) deagentiškumą, tyrėjų priskiriamą įvykiui, reikia laikyti sąlygišku. Autorės nuomone, skirtinas dvejetainis netiesioginis įvykio veikėjas: aktyvusis, arba agentas (iš kurio veiksmų kyla įvykis), ir pasyvusis, patientas, arba patyrėjas (kuris patiria įvykio padarinius); 2) lietuvių kalbai būdingiausias įvykio įvardijimas veiksmožodžio abstraktu (visiškąja nominalizacija) ar jo junginiais su analitinėmis veiksmožodžių formomis (toks įvardijimas sudaro apie 2/3 visų surinktų įvykio raiškos pavyzdžių), taip pat dažnas įvardijimas įvykio veiksmo veiksmožodžių junginiais, retkarčiais pasitaiko dalyvinių, pusdalyvinių bei padalyvinių konstrukcijų; 3) gana dažnai įvykio suvokimą lemia kontekstas, kuriame ryškūs įvykio dalyviai, detalės, priežastys ir pasekmės; 4) įvykiui skirtu tekstu apimtis priklauso nuo to, kiek norima tą įvykį detalizuoti, taip pat ir nuo funkcinio kalbos stiliaus.

Įvykio semantiką ir raišką lietuvių kalboje verta tirti dar nuodugniau.

EVENT AS A TEXT CATEGORY AND MOST TYPICAL PECULIARITIES OF ITS EXPRESSION IN LANGUAGE

Summary

This article examines about events as a category of the text and their expression in Lithuanian. Event is considered to be a special category, different from other event-like text categories (such as incident, situation, process, circumstance, state of affairs, fact and so on). This article describes some special signs of event which help us to recognise event in the text. Event can be described in a small text (consisting of one or two utterances) as well as in a longer text. It all depends on the importance of the event.

LITERATŪRA

Anufjunova, 1988 – Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. Москва.

Krejdlin, 1973 – Крейдлин Г. Е. К проблеме перевода с информационно-логического языка на русский: преобразование, введение классификаторов. – Научно-техническая информация. Сер. 2. № 12, 14–19.

LKG 2 – Lietuvių kalbos gramatika. T. 2: Morfologija / Ats. red. K. Ulvydas. Vilnius: Mintis, 1971, 22.

Mourelatos A., 1978, Events, Processes, and States. – Linguistics and Philosophy. Vol. 2. N 3, 415–434.

Nikolaeva, 1980 – Николаева Т. М. «Событие» как категория текста и его грамматические характеристики. – Структура текста. Москва, 198–210.

Padučeva, 1986 – Падучева Е. В. О референции языковых выражений с непредметным значением. – Научно-техническая информация. Сер. 2, № 1, 23–31.

Šabes, 1989 – Шабес В. Я. Событие и текст. Москва: Высшая школа, 15.

Valeckienė A., 1998, Funkcinė lietuvių kalbos gramatika. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 35.

Vilniaus universitetas,
Kauno humanitarinis fakultetas
Lietuvių filologijos katedra

Įteikta
2002-11-08